

ORTA SINIFA İKTİSADİ YAKLAŞIM*

Cengizhan YILDIRIM

Araş. Gör. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İ.İ.B.F. İktisat Bölümü
yildirim_c@ibu.edu.tr

ÖZET

Orta sınıf konusu sosyoloji, tarih, siyaset gibi beşeri disiplinlerin ilgi alanına girmektedir. Son yıllarda orta sınıfın iktisadi öneminin anlaşılmasına paralel olarak iktisat bilimi de orta sınıf konusuna ilgi göstermeye başlamıştır; ancak orta sınıfın iktisadi önemi hala tam olarak anlaşılmiş bir konu değildir. Bu boşluğu doldurmak amacıyla çalışmamızda orta sınıfın iktisadi önemine ilişkin kuramsal bir analiz yapılmıştır. Güçlü ve geniş bir orta sınıf, çoğu gelişmiş ülke ekonomilerinin önemli bir bileşenidir. Girişimcilik yeteneği, beşeri sermayesi ve nitelikli talebi ile orta sınıf bir ülke ekonomisinin kalkınmasında önemli rol oynayabilir. Orta sınıf, diğer disiplinler açısından meslek, eğitim gibi kriterlere göre tanımlanabilirken iktisadi açıdan en çok kullanılan kriter gelirdir; ancak orta sınıf geliri konusunda bir fikir birliği yoktur.

Anahtar Kelimeler: Orta sınıf, iktisadi kalkınma, nitelikli talep

ECONOMIC APPROACH TO MIDDLE CLASS

ABSTRACT

Middle class has been the interest of social sciences such as sociology, history and politics. With better understanding of the significance of the middle class, science of economics has been interested in it. Nevertheless, this issue has still not been fully comprehended. To fill the gap, in this study a theoretical analysis has been made on the economic significance of the middle class. Strong and wide middle class is an important component of many developed countries. Its skill of entrepreneurship, qualified demand, and human capital can have a great role in the improvement process. As middle class is defined according to the criteria such as profession and education by other disciplines; in terms of economy, the income is the most used criteria. However, there is not a consensus about the income of the middle class.

Keywords: Middle class, economic development, demand for qualified products

* Bu çalışma kaynakçada belirtilen doktora tezimin (Yıldırım, 2011) bir kısmının geliştirilmiş halidir. Katkılarından dolayı doktora tez danışmanım Prof. Dr. Cem Somel'e teşekkür ederim.

GİRİŞ

Orta sınıf kavramı, daha çok sosyoloji alanında kullanılan bir kavramdır; ancak hem siyasi hem de iktisadi açılarından da önem taşır. Girişimcilik yönü, toplam üretimde oynadığı rol ve nitelikli talebi orta sınıfın iktisadi önemini ifade eder. Orta sınıf, yeni kıtaların keşfi ve yeni ticaret yollarının bulunmasıyla ortaya çıkan, ticaretin doğurduğu girişimci bir sınıftır; ancak özellikle 20. asırda üretim ölçeğinin genişlemesiyle orta sınıf daha çok maaşlı çalışanlar tarafından oluşturulmaya başlamıştır ve yüksek vasıflı olması nedeniyle ülkelerin toplam üretiminde önemli rol oynamaktadır. Orta sınıf yüksek vasıflı olmasının doğal sonucu olarak bir ülkedeki mal ve hizmetlere nitelikli talep oluşturabileceği yüksek gelire sahiptir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmiş ülkelerde oluşan güçlü orta sınıfa 1980'li yıllardan itibaren yaşanan iktisadi büyüme sonucu, gelişmekte olan ülkelerdeki orta sınıf da eklenmeye başlamıştır. Böylece sadece ve ayrı ayrı ulusal ölçeklerde değil, global bir orta sınıftan bahsedilir hale gelmiştir. Global orta sınıf, tüm dünya ekonomisini etkilemektedir ve gelecekte de bu etkiyi artıracaktır. Bu etkinin ortaya konması gerekir.

Literatürde orta sınıf ve orta sınıfın iktisadi önemi açısından parça parça bilgiler bulunmakla beraber (Örneğin; Abercrombie ve Urry, 1983; Wright, 1997, Wright, 2000, Wright, 2002; Banerjee ve Duflo, 2008; Birdsall vd., 2000; Ruef ve Reinecke, 2011) orta sınıfın iktisadi önemini bütüncül bir şekilde ifade eden bir çalışma bulunmamaktadır. Bu eksikliği gidermek amacıyla ele alınan bu çalışma, iki ana kısımdan oluşacaktır. İlk bölümde orta sınıfın toplumsal refaha etkisi ve bu etkinin nasıl ortaya çıktığı anlatılırken orta sınıfın girişimcilik yönü, beşeri sermaye birikimi ve nitelikli talebi vurgulanacaktır. İkinci kısımda, bu makalede orta sınıf iktisadi olarak ele alındığından, orta sınıfın iktisadi tanımları konusundaki çalışmalar ifade edilecektir.

1. ORTA SINIF VE TOPLUMSAL REFAHA ETKİSİ

Liberal iktisadın ve bağımsız bir piyasa fikrinin yeni yeni olduğu dönemde yoksulluk, toplumun genel refahı için gerekli görülüyordu. Her şeyden önce yoksulluğun insanı çalışmaya iteceği düşünülüyordu. Ayrıca yoksulluk azalınca nüfusun artacağı, yoksulluk artınca nüfusun azalacağına inanılıyordu; yani yoksulluk kaçınılmaz bir sondu. Özellikle İngiltere'de, yaşanan iktisadi büyümeye rağmen yoksulluğun azalmamasının nedeni olarak bu sonuca varılmıştı. Bu

yüzden Klasik Okul düşünürleri yoksulluk yasası ve asgari ücret gibi uygulamalara karşı, beyhude bir çaba olarak düşündüklerinden, amansız bir mücadele yürüttüler (Polanyi, 2008, s. 175-176).

Günümüz ekonomilerinde genel olarak bu görüşün tam tersi savunulmaktadır. Yoksulluk sadece bir ülke bazında değil dünya çapında mücadele edilen bir olgu haline gelmiştir. Yoksulluk ne kaçınılmaz bir son ne de iktisadi açıdan yararlıdır. Aksine güçlü bir ekonomi için güçlü ve geniş bir orta sınıf gerekli görülmektedir (Yıldırım, 2011, s. 63).

Easterly'e (2001, s. 330) göre sanayileşmenin Batılı ülkelerde başlamasının en önemli nedenlerinden bir tanesi, bu ülkelerde bir orta sınıfın var olmasıdır. James'e (2006, s. 1) göre orta sınıf modern Britanya'yı yaratmıştır. Landes'e (1998, s. 221) göre orta sınıf, iktisadi gelişme sürecinde çok önemlidir. Sanayileşmenin ilk defa İngiltere'de ortaya çıkmasının nedeni bu ülkede eski zamanlardan beri var olan orta sınıftır. Adelman ve Morris'e (1967, s. 30) göre Batı Avrupa'nın iktisadi gelişmesinde orta sınıflar yönlendirici güç olmuştur. Özellikle Landes'in ifadeleri abartılı olsa da, orta sınıfın iktisadi önemini ifade etmektedir.

2000'li yıllarda orta sınıfın ölçeği ve iktisadi önemi konusunda bir literatür oluşmaya başlamıştır. Bu çalışmalarda global ölçekte oluşan ve oluşması beklenen orta sınıfın doğurduğu iktisadi sonuçlar ifade edilmiştir ve genellikle, orta sınıfın küresel talep yapısına olan etkisi ele alınmıştır.

Dünya Bankası 2007 yılında yayınladığı raporda OECD ülkelerindeki giderek güçlenen ve genişleyen ve tüm dünyanın tüketim alışkanlıklarını değiştirecek olan orta sınıfı ele almaktadır. 2000 yılında dünya nüfusunun %7,6'sını oluşturan (400 milyon) global orta sınıf 2030 yılında dünya nüfusunun %16,1'ini oluşturacaktır (1 milyardan fazla). Bu güçlü orta sınıf, sadece uluslararası mal ve hizmetlerin hızlıca büyümesine yol açmayacak, aynı zamanda ülkeler açısından iktisat politikalarının da belirleyicisi olacaktır (World Bank, 2007, s. 69).

Garfinkle (2006, s. 6-7) da çalışmasında orta sınıfın talebine ağırlık vermiştir. Orta sınıf talep yanlı bir ekonomide önem taşımaktadır; çünkü ev ve araba satın alabilir, çocuğunun iyi bir eğitim almasını sağlayabilir.

Gelişmekte olan ülkelerin bazılarının nüfusları kalabalıktır. Dolayısıyla bu ülkelerde oluşan orta sınıf, tüm dünya ekonomisi için önem taşımaktadır. BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ülkeleri

de toplamda 3 milyara yaklaşan nüfuslarıyla bu grupta yer almaktadır. Desgoigts ve Jaramillo (2006), çalışmalarında bu ülkeleri orta sınıf açısından analiz etmiştir. Kapas ve Liang (2009), bu ülkelere Türkiye ve Meksika'yı dahil etmiştir. Böylece 10 trilyon dolardan fazla bir iktisadi büyüklük ortaya çıkmıştır. Kapas ve Liang'ın (2009) yaptığı hesaplamalara göre bu ülkelerde 2008 yılında 329 milyon (nüfusun %11'i) olan orta sınıf sayısı, 2018 yılında 776 milyon (nüfusun %24'ü), 2028 yılında 1,39 milyar (nüfusun %40'ı) olacaktır. Bu orta sınıf artışı, tüm dünyadaki talep yapısını etkileyecektir.

Bazı çalışmalarda, yukarıda belirtildiği gibi, iktisadi refah ile doğrudan orta sınıf ilişkisi ele alınırken bazı çalışmalar gelir dağılımıyla iktisadi gelişme arasındaki ilişkiyi inceler. Orta sınıf, sadece orta gelirli insanlardan oluşan bir grup değildir. Daha sonra değineceğimiz gibi çoğu zaman orta sınıfa dinamik bir anlam yüklenir; ancak iktisadi manada çoğunlukla geniş ve güçlü bir orta sınıf ile adil gelir dağılımı, birbirinin yerine ikame kavramlar olarak kullanılabilir. Hatta bazı analizlerde, örneğin küresel ölçekli orta sınıf tahminleri, bu ikame zorunlu bir şart olarak görülmektedir.

Orta sınıf sadece iktisadi gelişmeyi etkilemez, aynı zamanda iktisadi gelişmeden etkilenir de. Bazen iktisadi gelişme güçlü ve geniş bir orta sınıf meydana getirirken, bazen getirmez. Bu durumun tekrar iktisadi gelişmeye etkisi olur. Bu çalışmada orta sınıfın iktisadi büyümeye olan katkısı, karşılıklı etki bu çalışmanın sınırlarını aşacağından dolayı, tek yönlü olarak analiz edilmiştir.¹

Orta sınıf iktisadi gelişmeyi *nasıl* etkiler? Bu sorunun cevabı orta sınıfa yüklenen mana ile ilgilidir. Güçlü ve geniş bir orta sınıfın oluşması için öncelikle kişi başına gelirin belli bir seviyeye yükselmesi ve gelir dağılımının belli bir seviyede iyileşmesi gerekir. Ancak bu iki gerekli şart, güçlü ve geniş bir orta sınıf için yeterli şart değildir. Güçlü bir orta sınıf için bir orta sınıf ruhuna ihtiyaç vardır. Orta sınıf her şeyden önce girişimci ruha ve üretim potansiyeline sahip olmalıdır. Bu özelliklerin sonucu olarak da yüksek geliriyle inşaat, demir-çelik, dayanıklı tüketim malları, otomotiv gibi kilit sektörler² nitelikli talep oluşturabilir.

1.1. Girişimci Orta Sınıf

Çok fazla tanımı olmakla beraber, bir toplumsal ihtiyacı karşılayabilmek için sermaye, emek ve hammadde olan temel üretim faktörlerini bir araya getiren kurum olarak tanımlanan girişimcilik,

¹ Orta sınıf ile iktisadi gelişme arasındaki karşılıklı ilişkinin analizi için bakınız: Yıldırım, 2011.

² Geri ve/ya ileri bağlantı etkisi yüksek sektörler kilit sektörler denir.

kendisi de bir üretim faktörüdür ve tüm piyasa ekonomileri için bir iktisadi faaliyeti gerçekleştiren başat aktör olarak piyasa faaliyetlerinin devamı konusunda hayati önem taşımaktadır. Girişimci olmadan diğer üretim faktörlerinin kendiliğinden bir araya gelmesi beklenemez.

Orta sınıf, yeni kıtaların keşfiyle ortaya çıkan karlı ticaret olanakları sayesinde ortaya çıkan girişimci bir sınıftır. Bu karlı ticaret olanakları Sanayi Devrimi'ne giden yolu açmada en önemli etken olmuştur. Günümüzde bu orta sınıfa tarihsel manada bir fark oluşturabilmek için *eski orta sınıf* denilmektedir (Yıldırım, 2011, s. 49).

Girişimci orta sınıf, esnaf, zanaatkarlar, küçük çiftçiler, kendi işince çalışan profesyoneller ve küçük imalatçılardan oluşur (Ruef ve Reinecke, 2011, s. 2). Hangi isimle anılırsa anılsın girişimci orta sınıfın temel özelliği hem üretim araçlarının sahibi olması hem de kendi emeğini üretim sürecine katmasıdır (Yıldırım, 2011, s. 49). Bu tanım Türkiye'deki *esnaf* tanımına çok benzer: “[...] ekonomik faaliyetini sermayesi ile birlikte bedeni çalışmasına dayandıran ve kazancı tacir ve sanayici niteliğini kazandırmayacak miktarda olan [...]”³

Üretim sürecine kendi emeğini katması, iki nedenden ötürü girişimci orta sınıfa bir dinamizm kazandırır. Birincisi, üretim sürecinden kopmayarak üretimi yerinde denetleme imkanına sahip olur. İkincisi, girişimci orta sınıf büyük girişimciler kadar varlıklı olmadığından dinamik olmak zorundadır. Büyük üretim ölçeğinin avantajlarından ve geniş sermaye olanaklarından mahrumdur. Üst sınıftaki insanlara mahsus olan zenginliğin rehabeti, bu insanların iktisadi davranışlarını da etkilemektedir. Alt sınıf insanlarında fakirliğin ümitsizliği vardır. Orta sınıfta ise ne çok fakirliğin ümitsizliği ne de aşırı zenginliğin rahatlığı vardır (Power, vd. 2003, s. 7).

Orta sınıfın kendi işinde çalışanlar kısmını çoğunlukla doktorluk, avukatlık, ressamlık, dişçilik gibi profesyonel meslek grupları oluşturur. Bu grupta yer alanlar yanında bir veya daha fazla kişi çalıştırsa ve/ya bir miktar sermaye kullansa bile yaptıkları iş sermayeye ve/ya çalıştırdıkları işçilere bağımlı bir süreç değildir, yüksek bir eğitim düzeyine ya da yeteneğe ihtiyaç duyar. Yapılan iş tamamen profesyonel alanla ilgilidir (Yıldırım, 2011, s. 49). Sermaye ya da çalışan kullanılsa bile yapılan iş tamamen bunlara dayalı değildir, sadece “üretim” sürecini daha kolay hale getirirler. Örneğin bir doktor, yaptığı işe bağlı olarak birtakım tıbbi cihazlar kullanabilir ya da yanında bir yardımcı çalıştırabilir; ancak yapılan iş temel olarak doktorun uzmanlık alanıyla ilgilidir.

³ Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanunu, madde 3.

1.2. Beşeri Sermaye ve Maaşlı Çalışan Orta Sınıf

Günümüz ekonomilerinde orta sınıf sadece girişimcilerden ya da profesyonel meslek gruplarından oluşmaz. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası üretim ölçeğinin genişlemesi ve ücretli veya maaşlı çalışanlar arasında bir hiyerarşi piramidinin oluşmasıyla, orta sınıf maaşlı çalışanlar⁴ arasında da görülmeye başlamıştır. Hatta gelişmiş ülkelerde orta sınıfın çoğunluğunu bu grup oluşturur; ancak bu verinin ülkeden ülkeye değişiklikler gösterdiği de belirtilmelidir.

Maaşlı orta sınıf, kavramsallaştırılması ve konumlandırılması en zor olan sınıftır. Bir taraftan üretim araçlarına sahip değilken bir taraftan yaşam standartları ve hayat tarzı işçi sınıfından oldukça farklıdır. Bu durum, orta sınıfın Marksist ve Weberci sınıf analizcileri arasında oldukça farklı şekillerde algılanmasına neden olmuştur.

Orta sınıf analizleri, burjuva ve proletarya olmak üzere iki sınıflı bir toplum yapısını öngören Marksist analizden ziyade, sınıfları üretim araçlarının mülkiyetine ilave olarak statü ve partilere bağlı olarak açıklayan Weberci analiz üzerine kuruludur. Bu çalışmanın bir sonraki kısmında gelire göre orta sınıf tanımları ele alınacaktır; ancak diğer kriterlere göre yapılan tanımlar, yer kıtlığı nedeniyle bu çalışmada ele alınmamıştır.⁵

Maaşlı çalışan orta sınıf, bakış açılarındaki farklılıklarının da etkisiyle, literatürde birçok kavramla ifade edilmektedir: beyaz yakalı çalışanlar, yeni orta sınıf, kafa işçileri, yeni burjuva sınıfı, yeni işçi sınıfı, yeni sınıf, kültürel burjuva. Bu kavramlar bazen büyük ölçüde örtüşebildiği gibi bazen aralarında büyük farklılıklar olur. Hatta aynı kavrama farklı yazarlar tarafından farklı manalar yüklenmiştir. Örneğin “beyaz yakalı” kavramı farklı çalışmalarda farklı manalarda kullanılmaktadır. Ancak manalar birbirinden çok da uzak değildir. Bu anlam kargaşasının nedeni belli bir orta sınıf tanımının olmayışdır (Mill, 1995, s. 201).

Söz konusu maaşlı çalışan orta sınıf olunca eğitim oldukça önemli bir belirleyici olmaktadır; çünkü maaşlı orta sınıfa konumunu kazandıran eğitimidir. Bu sınıfın tek sermayesi aldığı eğitim ve iş sürecinde edindiği bilgi ve deneyimdir. Hal böyle olunca maaşlı orta sınıf analizleri, beşeri sermaye kavramıyla beraber düşünülmektedir. Beşeri sermayenin de en önemli belirleyicisi eğitimidir.

⁴ İşçiler, başkasının yanında sadece maaş (salary) değil, ücret (wage) ve yevmiye karşılığı da çalışabilir; ancak doğaldır ki ücretli veya yevmiyeli çalışanlar arasında görülen orta sınıf, bir istisna niteliğindedir. Bu sebeple çalışmada sadece maaşlı orta sınıf kullanılmaktadır.

⁵ Bu konuda bir çalışma için bakınız: Yıldırım, 2011.

Günümüz toplumlarında sadece orta sınıfın değil, katmanlaşmanın ve mobilitenin en önemli belirleyicisi eğitimidir. “Eğitim, günümüz endüstriyel toplumlarının şartı olan işbölümünü gerçekleştirerek toplumsal hiyerarşiyi belirler; çünkü eğitim işgücünün niteliğini oluşturmada çok önemli bir değişkendir” (Yıldırım, 2011, s. 50).

Eğitim ve beşeri sermaye arasındaki ilişkiyi belirgin şekilde vurgulayanlardan bir tanesi Bourdieu olmuştur. Bourdieu’ya göre günümüz toplumlarında üç tür sermaye vardır. Bunlardan ilki, hızlı bir şekilde nakit paraya çevrilebilen varlıklardan oluşan ve mülkiyet hakları çerçevesinde korunan *iktisadi sermaye*dir (economic capital). İkincisi, eğitim yoluyla elde edilmiş ve paraya çevrilebilen nitelikler olarak ifade edilen *kültürel sermaye*dir (cultural capital). Üçüncüsü ise, kişinin bir grubun (veya ailenin) içinde olmasından dolayı sermayeye ulaşım olanaklarını ifade eden *sosyal sermaye*dir (social capital). Birey, bir grubun üyesi ise iktisadi olanaklara daha kolay ulaşma imkanına sahiptir. Zorda kalan bir kişinin, babasından veya arkadaşından borç alması buna örnektir. İktisadi sermaye mülkiyet haklarıyla; kültürel sermaye nitelikli eğitimle ve sosyal sermaye sağlam ilişkilerle (durable networks) var olur (Bourdieu, 1986). Böylece, eğitim bir sınıf belirleyici olarak nitelendirilmektedir. Sosyal ve kültürel sermaye en az iktisadi sermaye kadar etkilidir ve sosyal ve kültürel sermayenin de en önemli belirleyicisi eğitimidir (Crompton, 2008, s. 131).

Orta sınıf açısından eğitimin çok önemli olmasının nedeni, bu sınıfa mensup insanların yaşam standartlarını devam ettirmesinin ve bir sonraki nesle, yani kendi çocuklarına, aktarmasının tek yolunun eğitim olmasıdır. Çalışmadan geçinebilecek kadar bir maddi varlığı olmayan bu insanlar, beşeri düzeyde gelişmişliğe önem vererek sürekli ve iyi yaşam standardı sağlayan geliri elde ederler. Bu manada “daha çok öğren daha çok kazan” hayat felsefeleri haline gelmiştir (Yıldırım, 2011, s. 52). Orta sınıfın eğitime olan düşkünlüğü ve yatkınlığı “diplomacılık (credentialism)” olarak ifade edilmektedir (Hamilton ve Hirszowicz, 1993, s. 155).

Eğitim ve beşeri sermaye açısından orta sınıf mensupları, alt ve üst sınıflardan ayrıcalıklı bir konumda bulunmaktadır. Zengin kesimin çocukları özel okullarda okuduklarından ve her türlü imkana “zaten” sahip olduklarından dolayı, eğitime yeterince önem vermezler. Eğitim onların hayat standartlarının devamı için olmazsa olmaz bir koşul değildir. Alt gelir grubundaki insanlar ise eğitimin önemini kavrasalar dahi kaliteli eğitime ulaşacak olanaklara sahip olamayabilirler. Orta sınıf çocukları, hem kaliteli bir eğitime ulaşacak kadar imkanlara sahiptir hem de eğitim konusunda yeterli motivasyon ve isteğe. Bu

yüzden diğer sınıflara göre çok daha başarılı olmaktadır (Power vd, 2003, s. 7).

Orta sınıfın eğitimde başarılı olması ve orta sınıf mensuplarının iyi okulları doldurması bazı ülkelerde menfi manada algılanmaya başlamıştır; çünkü bu durum alt sınıfta bulunanlar açısından toplumsal mobilitenin de önüne geçmektedir. Bu konu yakın zamanda basında da tartışma konusu olmuştur.⁶

Orta sınıf mensupları açısından eğitim sadece yaşam standartlarının devamı açısından istenen bir olgu değildir; eğitim aynı zamanda onlar için diğer tüketilen zorunlu mallar gibi sıradan bir tüketim malıdır (Goldthorpe'dan aktaran; Crompton, 2008, s. 128). Bu özellikleri orta sınıfı eğitim açısından ayrıcalıklı bir yere konumlandırır.

Orta sınıfların eğitim konusunda bir diğer özelliği, eğitim sürecine aktif olarak katılmalarıdır. Orta sınıf ailelerinin kendileri de iyi eğitim aldıklarından eğitim sürecini izleyerek ve denetleyerek eğitim sürecine aktif olarak katılırlar (Lareu, 1997, s. 714). Aynı zamanda çocuklarını eğitim konusunda yönlendirirler. Eğitimle ilgili en önemli kararlar çocukluk ya da gençlik dönemlerinde alınmaktadır (Yıldırım, 2011, s. 52).

Eğitim, hem girişimci orta sınıf hem de maaşlı orta sınıf açısından önemlidir. Girişimci orta sınıf dinamizmini korumak için iyi eğitilmiş olmalıdır; ancak tek geçim kaynağı sahip olduğu bilgi ve deneyim olduğundan eğitim, en çok kendi işinde çalışmayan maaşlı orta sınıf açısından belirleyicidir (Yıldırım, 2011, s. 53).

Maaşlı orta sınıf çok heterojen bir yapı arz eder. Birbirinden oldukça farklı insanlar bu grupta yer alır. Bu sebeple bu sınıfı alt ve üst sınıftan ayıran çizgilerin nerede olduğu, ya da bu gruba hangi mesleklerin dahil olduğu konusu oldukça tartışmalıdır.

Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri arttıkça, girişimci (eski) orta sınıftan maaşlı (yeni) orta sınıfa doğru bir geçiş olur. Örneğin Amerika'da 1800'lü yılların hemen başında bir işle meşgul olanların 4/5'i kendi işinde çalışmaktaydı. Bu rakam 1870 yılında 1/3, 1940'da da 1/5 olmuştur (Mill, 1995, s. 189). Türkiye'de de 1980 sonrası benzer bir gelişme olmuştur⁷.

1.3. Orta Sınıfın Nitelikli Talebi

Orta sınıfın bir ekonomiye katkısı, son olarak, oluşturduğu nitelikli talep ile olur. Bir ekonomide her malın tüketiminin ekonomiye katkısı aynı olmaz. Bazı malların tüketimi, o malın geri/ileri etkisine

⁶ Bu konudaki tartışmalar için bakınız: Woolcock, 2008; Paton, 2009; Ahmed ve Gaby, 2003.

⁷ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bakınız: Yıldırım, 2011.

bağlı olarak birçok sektörü uyarırken bazı malların tüketimi aynı etkiyi yapmaz. Örneğin otomotiv ve inşaat sektörlerinin geri bağlantı etkileri yüksektir; yani bu mallardan bir birim tüketilmesi, sektöre girdi sağlayan pek çok sektörün uyarılmasına neden olur.

Klasik Okul'un temel öğretilerinden bir tanesi "her arz kendi talebinin yaratır" (Say Kanunu) öğretisidir. Bu ilkeye göre önemli olan ekonominin arz cephesidir ve üretilen bir malın satılmaması diye bir mesele yoktur; çünkü üretim faktörleri üretim sürecinde bu mala yönelecek geliri de elde ederler.

Bu öğreti 1930'lu yıllara kadar etkili olmuştur ve bu tarihten itibaren Keynes tarafından sorgulanmaya başlamıştır. 1929 Buhranı'nda ortaya çıkan talep eksikliğinin yol açtığı krize çözüm arayan Keynes, gerekli durumlarda ekonomiye devlet müdahalesini "meşru" hale getirmiştir.

Keynes'in bu görüşü doğrultusunda İkinci Dünya Savaşı sonra "kitle tüketimi" kavramı tartışılmaya başlanmıştır. Tüketimin sadece üst sınıfa has bir durum olarak kalmayıp tüm toplum katmanlarına yaygınlaşması anlamına gelen kitle tüketimi, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıktığından dolayı yeni bir kavramdır (Matsuyama, 2002, s. 1035-1036). Kitle tüketiminde bütün sosyal katmanlar talep oluşturma kabiliyetine sahiptir/sahip olmalıdır.

İnsanlık var olduğundan beri tüketim faaliyetinin içindedir. Kitle tüketimi ile anlatılmak istenen kendi kendine yeten bir üretim-tüketim modelinden ziyade piyasadan yapılan tüketim şeklidir. İnsanlığın ihtiyaçları özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitlenmiştir. Hatta bugün zorunlu tüketim malı olarak algılanan ürünlerin bazılarının tarihi 20 yıldan daha yenidir (Yıldırım, 2011, s. 56).

Bir toplumda, alt, orta ve üst gelir gruplarının hepsinin tüketim kabiliyeti vardır. Burada temel soru, toplumsal sınıflar açısından hangi yapının toplam tüketimi en üst seviyeye çıkaracağıdır. İktisadi gelir açısından mutlak eşitlik, bütün kesimlerin tüketim kalıplarının aynı olmasına, aşırı eşitsizlik ise (çoğunlukla fakir toplumlarda görülür) bir ülke ekonomisinin fakirlik çıkmazına (poverty trap) girmesine neden olur. Bunlara karşı ılımlı eşitsizlik tüketim kalıplarının farklı olmasına neden olarak iktisadi gelişmeyi olumlu etkiler (Matsuyama, 2002, s. 1039).

Matsuyama (2002, s. 1040), bu durumu anlatmak için domino taşları ile benzerlik kurmuştur: Domino taşlarının bir birini devirmesi için aralarında belli bir mesafenin olması gerekir. Domino taşları

birbirine yapışık olarak dizildiğinde veya aralarında çok fazla mesafe olduğunda birbirlerini devirmeyecektir.

Gelir miktarı değiştikçe talebin yapısı da değişir. Örneğin günlük geliri bir doların altında olan mutlak yoksullar, gelirlerinin çoğunluğunu gıda malları için harcarlar. Gelir miktarı arttıkça gıda gibi zorunlu mallara yapılan harcamanın toplam harcamaları içindeki payı azalır. Aynı şekilde gelir miktarının değişmesi ile eğlence, sağlık, kültür, seyahat vs. harcamalarının, toplam harcama içindeki payı da değişecektir. İnsanların gelir miktarı arttıkça yaşadıkları ev büyütmekte, kişi başında düşen televizyon ve otomobil sayısı artmaktadır (Yıldırım, 2011, s. 57).

Talebin yöneldiği mallar kadar talep miktarı da, bir malın piyasa büyüklüğünün belirlenmesi açısından, önemlidir. Bir malın piyasa büyüklüğü ile verimlilik arasında karşılıklı bir nedensellik vardır. Piyasa büyüdükçe verimlilik artacak, verimlilik artışı fiyatların düşmesine yol açacak; bu durum daha çok insana ulaşılmasını sağlayacağından piyasanın yeniden büyümesine yol açacaktır (Yıldırım, 2011, s. 58).

Orta sınıf, bir ülke ekonomisinde otomotiv, demir-çelik, inşaat gibi kilit sektörler “nitelikli talep” oluşturur. Ayrıca orta sınıfın talebi hem çeşitli hem de miktarca fazladır. Üst sınıfların (en zengin sınıf) sayısı az olduğundan toplam taleplerinin miktarı sınırlı düzeydedir. Bu sınıf yüksek alım gücüne rağmen bir ülke ekonomisini büyütecek kadar talep seviyesine erişemez. Öte yandan, sayıları fazla olsa bile gelirleri az olduğundan toplumun alt kesiminin de talebi kilit sektörler yerine, gıda gibi nihai tüketim mallarına yönelecektir. Dolayısıyla bu kilit sektörler yeterli talebi güçlü ve geniş bir orta sınıf oluşturabilir. “Nitelikli talep” olarak ifade edilen bu durum orta sınıfın talep üzerindeki etkisidir (Yıldırım, 2011, s. 58).

Orta sınıf, talep üzerindeki bu etkileri sayesinde, 2008 yılında yaşanan ekonomik krize sona erdirecek bir unsur olarak görülmüştür. Son yıllarda, özellikle Dünya Bankası tarafından, orta sınıf konusunun artarak gündeme getirilmesinin bir nedeni de budur. Orta sınıf güçlü talebi sayesinde, krizden çıkmanın bir aracı olarak görülmüştür (Parker, 2009).

Orta sınıfın toplam talep üzerindeki etkisi olumlu etkilerinin yanında bazı olumsuz etkileri de olabilmektedir. Amerikan orta sınıfının talep yapısını analiz eden Warren (2007), bu konuya dikkat çeken yazarlardan bir tanesidir. Warren, çalışmasında 1972-73 dönemindeki orta sınıfın gelir-harcama yapısıyla 2005-2006 yılındaki

orta sınıfın gelir-harcama yapısını karşılaştırır. Buna göre 1972-73 döneminde orta sınıflar, gelirinin %11'ini tasarruf edip, %1,3'ünü kredilere harcıyorken (faiz ödemeleri de diyebiliriz); 2005-06 döneminde yıllık gelirin %12,1'ini kredilere harcamaya ve %-0,7'sini tasarruf etmeye başlamıştır; yani orta sınıflar, kazandığından daha fazlasını harcamaktadır (Warren, 2007, s. 4-5). Warren, sonuç olarak Amerikan orta sınıfının çökmek üzere olduğunu söyler.

Warren'in dikkat çekmeye çalıştığı konu, 1980'li yıllardan itibaren finansal olanaklarının gelişmesi ve genişlemesiyle orta sınıfın harcamalarını borçlanma yoluyla finanse etmesidir. Bu yüksek borçlanmanın sonucu olarak faiz harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı sürekli artmakta ve bu durum sürdürülemez bir yapı arz etmektedir.

Harcamaların nerelere yapıldığı ortaya konunca Warren'in anlatmak istediği tablo daya iyi görünmektedir. 1972 ve 2005 yılları karşılaştırıldığında, elbise harcamaları %32, yiyecek harcamaları %18, teçhizat harcamaları %52 ve araba başına düşen harcama %24 azalmışken; mortgage harcamaları %76, sağlık harcamaları %74, toplam araba harcamaları %52, çocuk bakımı ve eğitim harcamaları %100 ve vergiler %25 artmıştır (Warren, 2007, s. 6-8).

2. ORTA SINIFIN İKTİSADİ TANIMLARI

Orta sınıf, temelinde sosyolojik bir kavramdır ve eğitim, meslek, işteki durum, yetki durumu, otorite, statü gibi kriterlere göre bir orta sınıf tanımı yapılmaya çalışılır; ancak bu kriterlerin hemen hepsinin görece kavramlar olması nedeniyle belirli bir orta sınıf tanımı yoktur.

Orta sınıflar elektronlara benzer. Mikro dünyada elektronların davranışları durumdan duruma değişir ve tam olarak belirlenemez (konum ve hızını aynı andan belirlemek mümkün değildir); ancak etkileri net olarak tecrübe edilebilir. Bu tecrübe sayesinde transistörler ve mikroçipler yapılır. Orta sınıfın da ortak bir tanımının olmaması (görülmemesi), iktisadi öneminin olmadığı veya iktisadi olarak ele alınamayacağı anlamına gelmez (Yıldırım, 2011, s. 47).

Orta sınıf iktisadi olarak ele alındığı zaman, orta sınıfı tanımlayan kriterin de iktisadi olması gerekir ki bu kriter gelirdir; ancak kriterin teke indirilmesi orta sınıf tanımları konusunda bir fikir birliğinin olması sonucunu doğurmaz. Bu sefer de orta sınıfın geliri konusunda birbirinden oldukça farklı görüşler atılmaktadır.

Bir görüş birliği olmamasına rağmen gelire göre orta sınıf tanımı yapmanın birtakım üstünlükleri vardır. Birincisi, gelire göre orta sınıf tanımı, hem bir ülkede zamansal açıdan hem de ülkeler arasında karşılaştırma yapmayı kolaylaştırır. Örneğin, mesleklere göre yapılan orta sınıf tanımlamalarında, zamanlar ve ülkeler arasında karşılaştırma yapmak daha zordur; çünkü meslekler ve mesleklerin uzantısı olarak toplumsal yapı zamana ve ülkeye göre farklıdır. İkincisi, gelir mesleklere göre daha az değişkenlik gösterir (Birdsall, vd., 2000, s. 3-4). Üçüncü olarak, çok sayıda meslek grubu yerine gelir gruplarıyla çalışma yapmak daha kolaydır.

Bununla beraber, gelire göre orta sınıf tanımı yapmanın bazı olumsuz yanları da vardır. Birincisi, bu yaklaşım aynı gelir grubundaki herkesi aynı düşünmeye yol açmasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi orta sınıf orta gelir grubundaki hanelerden öte bir mana içermektedir (Yıldırım, 2011, s. 59).

İkincisi, gelire göre orta sınıf tanımlamalarında çoğunlukla göz önüne alınan birimlerin hane halkları olmasıdır. Böylece beş kişilik bir hane ile bir kişilik bir hane aynı şartlarda düşünülmektedir. Örneğin yıllık geliri 20.000 lira olan beş kişilik bir hanede, kişi başına 4.000 lira harcama düşerken; tek kişilik bir hanede 20.000 lira düşecektir. Bu durumu aşmak için kişi başına gelirler göz önüne alınırsa bu sefer de insanların bir arada çok daha ucuz yaşadıkları gerçeği atlanmış olacaktır (Pressman, 2009, s. 3).

Üçüncü olarak, gelire göre yapılan orta sınıf çalışmalarında önemli bir konu, hane halklarının ne kadarının orta sınıfta yer aldığıyla, orta sınıfta yer alan hane halklarının toplam gelirden aldığı pay arasında yapılması gereken ayrımdır. Örneğin Pressman'a göre (2009, s. 23), Kanada'da bu rakamlar sırasıyla %34,9 ve %18,1 iken; İngiltere'de %34,8 ve %14,8'dir. Bu durumda sadece orta sınıfın toplam nüfus içindeki yüzde payına bakmak yanıltıcı olur, orta sınıfın toplam gelirden aldığı pay da analiz edilmelidir.

Orta sınıfın geliri konusu genel olarak değerlendirildiğinde iki yaklaşım vardır (Yıldırım, 2011, s. 60):

1. **Yerel Yaklaşım:** Sadece bir ülkeye özgü, o ülkenin şartları göz önüne alınarak bir orta sınıf gelir aralığı oluşturulur. Bu yaklaşımda amaç bir ülkeyi analiz etmektir. Her ülkenin satın alma gücü farklı olacağından orta sınıf geliri de farklı olacaktır: Gelişmiş ülkelerin orta sınıf gelir aralığı, gelişmekte olan ülkelerin orta sınıf gelir aralığına göre daha yüksek olacaktır.

Bu yaklaşımın avantajı ülkeye özgü bir orta sınıf geliri tanımı yaparak daha gerçekçi bir orta sınıf analizi ortaya koymasındır.

- 2. Evrensel Yaklaşım:** Bu yaklaşım, tüm dünyayı, ya da (Avrupa Birliği, Latin Amerika ülkeleri gibi) belli bir coğrafyada orta sınıf analizleri yapmak için kullanılır. Bu yaklaşımın avantajı, ülkeler arasında karşılaştırma yapma imkanı tanınmasıdır.

Evrensel yaklaşıma örnek olarak Milanovic ve Yitzaki'nin çalışması gösterilebilir. Bu yazarlar, Brezilya ve İtalya'nın ortalama gelirine sahip olanları orta sınıf olarak kabul etmektedir. Bu rakam, yaklaşık olarak, günlük 12-50 dolara denk gelmektedir.⁸

Bir ülkede orta sınıfın gelirinin ne olması gerektiği konusunda öncü bir çalışma yapan Lester Thurow (1987), kişi başına düşen ortalama gelirin %75'i ile %125'i arasında gelire sahip olanları orta sınıf olarak kabul etmiştir. Thurow'dan sonraki yazarların bazıları da bu tanımı benimser (örneğin; Pressman, 2009; Salimeno, 2006; Birdsall vd., 2000). Easterly de benzer şekilde, en zengin %20'lik kesimle en fakir %20'lik kesimin dışında kalan tüm katmanları (ikinci, üçüncü ve dördüncü gelir dilimleri) orta sınıf olarak kabul etmiştir (Easterly, 2001).

Wilson ve Dragusa (2008), yaptıkları çalışmada gelişmiş, gelişmekte olan çok sayıda ülkeyi karşılaştırmışlar ve satın alma gücü paritesine göre yıllık olarak 6.000-30.000 dolar aralığını orta sınıf olarak kabul etmişlerdir. Daha önce bahsi geçen Warren (2007), Amerikan orta sınıfının gelir ve harcama durumunu incelediği çalışmasında, orta sınıf gelir aralığını yıllık 20.000-100.000 dolar olarak almıştır.

Orta sınıf kavramı, daha çok Amerikan sosyolojisi tarafından kullanılır ve Amerika en fazla orta sınıf analizinin yapıldığı ülkedir. Bunun nedeni, orta sınıfın Marx'ın öngörüsünü boşa çıkarmasıdır. Üretim araçlarına sahip olanlar (sanayiciler ve kapitalistler) ve üretim araçlarına sahip olmayanlar (işçi sınıfı) şeklinde iki sınıflı bir toplum yapısının ortaya çıkacağını savunan Marx'ın öngörüsünün aksine, kapitalist toplumlarda orta sınıf daha çok genişlemiş ve güçlenmiştir.⁹ Amerika da orta sınıfın en güçlü ve geniş olduğu ülkelerden bir tanesi haline gelmiştir. Amerikan sosyolojisinin bu yapısı Soğuk Savaş Dönemi'nden kalan bir alışkanlıktır.

⁸ (12 Şubat 2009). Who's in the middle?. *The Economist*. www.economist.com. 20.03.2009 tarihinde erişildi.

⁹ Marx ve ardıllarının orta sınıf konusundaki düşünceleri ve yanlışları için bakınız: Yıldırım, 2011.

Eisenhauer (2008) da Amerikan toplumunu değerlendirdiği “Orta Sınıfın İktisadi Bir Tanımı” isimli çalışmasında, orta sınıfı anlayış olarak ne zengin ne de fakir sınıf olarak tanımlamıştır.¹⁰ Çalışmasında bir orta sınıf geliri tanımlamış ve bu gelirin geçmiş yıllara dönük olarak reel karşılığını hesaplamıştır. 1989 yılında, orta sınıfın alt sınır geliri 12.674 dolar iken 2004 yılında 19.307 dolar olmuştur. Ancak üst sınıfın geliri yaklaşık bir milyon dolar civarında hemen hemen aynı kalır. Eisenhauer’in bu kadar geniş tanımı, doğal olarak, Amerikan toplumunun çok yüksek bir oranının orta sınıfta yer almasına yol açmıştır (%80’den fazla).

Günlük bir doların altında yaşayanlar mutlak yoksul, 2 doların altında yaşayanlar ise yoksul olarak değerlendirilir. Bazı çalışmalar, iki doları orta sınıfın alt gelir sınırı olarak değerlendirmiştir. Örneğin Ravallion, günlük olarak 2-13 doları orta sınıf gelir aralığı olarak değerlendirmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre 1990 yılında 1,43 milyar olan global orta sınıf sayısı, 2005 yılında 2,64 milyara ulaşmıştır. Orta sınıfın toplam nüfus içindeki payı da aynı yıllar için sırasıyla %32,7 ve %48,5 olmuştur (Ravallion, 2009, s. 27). Benzer olarak Banerjee ve Duflo (2008), günlük olarak 2-10 dolar aralığını (yıllık olarak kabaca 800-3600 dolar) orta sınıf olarak ele almıştır.

Farklı çalışmalarda farklı orta sınıf geliri tanımlamalarını doğal sonucu olarak orta sınıf sayısı ve orta sınıfın toplam nüfus içindeki payı büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin Hindistan’da 2005 yılı için orta sınıf geliri 12-50 dolar olarak hesaplandığında nüfusun sadece %5’i orta sınıf olurken 6-12 dolar aralığına göre %41’i orta sınıf olmaktadır. Çin ve Hindistan, yüksek nüfusları nedeniyle hem bu ülkeler için hem de global orta sınıf tahminleri için orta sınıf çalışmalarında önemli bir yer işgal eder. Bu iki ülke de son yıllarda yüksek oranlı büyüme oranını yakalamıştır. Bu yüksek büyüme oranı ile orta sınıfın gelişmesi arasındaki ilişki ortaya konmak istenmektedir.¹¹

¹⁰ Orta sınıfı bu şekilde, yani *ne* zengin *ne de* fakir olarak tanımlamak, bu sınıfı aslında yok saymaktır. Bu yanılgıya çoğu yazar düşer. Orta sınıfı *hem* zengin *hem de* fakir olarak tanımlamak bu sınıfın belirsizliğini ortaya koymakla beraber bu sınıfı yok saymaz. Bu konuda bir tartışma için bakınız: Wright, 1989: 42-44.

¹¹ (12 Şubat 2009). Who’s in the middle?. *The Economist*. www.economist.com. 20.03.2009 tarihinde erişildi.

SONUÇ

Siyaset ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin ilgi duyduğu orta sınıfa son zamanlarda iktisat bilimi de ilgi duymaktadır. Bu ilginin temelinde orta sınıfın iktisadi etkilerinin neler oldukları ve ekonomiyi nasıl etkilediğinin anlaşılması istenmesi bulunmaktadır.

Orta sınıf, girişimci yönüyle ortaya çıkan bir sınıftır. Günümüzde orta sınıfın ekonomiye girişimcilik yönüyle olan olumlu etkisi devam etmektedir. Ancak son zamanlarda daha çok beşeri sermaye birikim ve güçlü talebi, orta sınıfın ilgi odağı olmasına neden olmuştur. Orta sınıf, vasıflı işgücü sayesinde üretim sürecinde önemli bir rol oynamaktadır ve rolünün sonucu olarak elde ettiği yüksek gelirle ekonomilerin ihtiyaç duyduğu nitelikli talebi oluşturabilmektedir.

Orta sınıfın bir ekonomiye sağladığı bu olumlu etkinin en önemli belirleyicilerinden bir tanesi, orta sınıfın zorunlu bir tüketim malı gibi algıladığı eğitimidir. Eğitim orta sınıfın devamlılığının sağlanması konusunda olmazsa olmaz bir şart olarak görülmektedir. Öyle ki orta sınıfın eğitim konusundaki başarısı bazı ülkelerde olumsuz bir durum olarak algılanmaya başlamıştır.

Orta sınıfın, otomotiv, inşaat, dayanıklı tüketim malları, teknoloji ürünleri gibi kilit ürünlere talep oluşturabilmesi, günümüz ekonomileri açısından önem taşımaktadır; çünkü bu ürünlere oluşturulan talep, bu ürünlerin üretiminde kullanılan çok sayıda ürünün de talebini artırmaktadır.

Orta sınıf iktisadi açıdan ele alındığında, tanımının da iktisadi bir kritere dayandırılması gerekir. Bu kriter gelirdir; ancak orta sınıfın geliri konusunda bir fikir birliği yoktur. Gelir azaldıkça orta sınıfın toplam nüfus içindeki payı artmakta, gelir arttıkça azalmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABERCROMBIE, N. ve URRY, J. (1983). **Capital, Labour and the Middle Classes**, London, Allen and Unwin.
- ADELMAN, I. ve MORRIS, C. T. (1967). **Society, Politics, and Economic Development: A Quantitative Approach**, London, Oxford University Press.
- AHMED, K. ve GABY, H. (7 Aralık 2003), *"Middle Class 'Dominates' Universities"*, **The Observer**, <http://www.Guardian.co.uk>. 29.11.2011 Tarihinde Erişildi.

- BANERJEE, A. V. ve DUFLO, E. (2008). *“What is Middle Class About the Middle Classes Around the World?”*, **Journal of Economic Perspectives**, S. 22, no: 2, s: 3-28.
- BIRDSALL, N., GRAHAM, C. ve PETTINATO, S. (2000). *“Stuck in The Tunnel: is Globalization Muddling The Middle Class?”*. **Center on Social and Economic Dynamics, Working Paper**, No. 14.
- BOURDIEU, P. (1986). The Forms of Capital, www.marxists.org, 15.02.2012 tarihinde erişildi.
- CROMPTON, R. (1994). **Class and Stratification: An Introduction to Current Debates**, Oxford, Blackwell Publishers.
- CROMPTON, R. (2008). **Class and Stratification**, Cambridge, Polity Press.
- DESGOIGSTS, A. ve JARAMILLO, F. (2006). *“Trade, Deman Spillovers and Industrialization: The Emerging Global Middle Class in Perspective”*. **Centre d’Economie de la Sorbonne, UMR 8174, Paris**.
- EASTERLY, W. (2001). *“The Middle Class Consensus and Economic Development”*, **Journal of Economic Growth**, S. 6, s: 317-335.
- EASTERLY, W. (2004). Channels from Globalization to Inequality: Productivity World Versus Factor World. (iç) S. M. Collins, ve C. Graham (eds.). **Globalization, Poverty, and Inequality**. Washington, DC, Brookings Institution Press.
- EISENHAUER, J. G. (2008). *“An Economic Definition of The Middle Class”*, **Forum of Social Economics**, S. 37, s: 103-113.
- Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanunu.
- GARFINKLE, N. (2006). **The American Dream vs. The Gospel of Wealth: The Fight for A Productive Middle-Class Economy**, New Haven, Yale University Pres.
- HAMILTON, M. ve HIRSZOWIC, M. (1993). **Class and Inequality: Comparative Perspectives**. Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf.
- KAPAS, M. ve Liang, Y. (2009). *“Sizing Up The Middle Class in Developing Countries”*, **The Journal of Portfolio Management**, S. 35, No: 5, s: 133-139.
- LANDES, D. (1998). **The Wealth and Poverty of Nations**, London, Little Brown.
- LAREAU, A. (1997). Social Class Differences in Family-School Relationship: The Importance of Cultural Capital. (iç) A. H. Halsey, H. Lauder, P. Brown, ve A. S. Wells (eds.). **Education: Culture, Economy, Society**, Newyork, Oxford University Press.
- MATSUYAMA, K. (2002). *“The Rise of Mass Consumption Societies”*, **Journal of Political Economy**, S. 110 No:5, s: 1035-1070.

- MILL, C. W. (1995). The New Middle Class, (iç) A. J. Vidich (ed.). **The New Middle Class**, (ss.189-202) London, Macmillan Pres.
- PARKER, J. (12 Şubat 2009). *"Burgeoning Bourgeoisie"*, **The Economist**, www.economist.com. 20.03.2009 tarihinde erişildi.
- PATON, G. (21 Eylül 2009). *"Middle-Class University Students 'Should Pay More'"*, **Telegraph**, <http://www.telegraph.co.uk>. 26.11.2009 tarihinde erişildi.
- POLANYI, K. (2000). **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri**. (Çev: A. Buğra). İstanbul, İletişim Yayınları.
- POWER, S., EDWARDS, T., WHITTY, G. ve WIGFALL, V. (2003). **Education and the Middle Class**. Buckingham, Open University Pres.
- PRESSMAN, S. (2009). *"Public Policies And The Middle Class Throughout The World in The Mid 2000s"*, **Luxembourg Income Study Working Paper Series**, Working Paper No: 517.
- RAVALLION, M. (2009). *"The Developing World's Bulging (But Vulnerable) Middle Class"*, **World Bank, Policy Research Working Paper**, No: 4816.
- RUEF, M. ve REINECKE, D. (2011). *"Does Capitalism Produce in Entrepreneurial Class?"*, **Center for Study of Social Organization, Working Paper**.
- SOLIMANO, A. (2006). *"Asset Accumulation By The Middle Class and The Poor in Latin America: Political Economy and Governance Dimensions"*, **CEPAL**, Santiago, Chile, İnternet Erişimi: www.eclac.org/publicaciones, 20.02.2009 tarihinde erişildi.
- THUROW, L. (1987). *"A Surge in Inequality"*, **Scientific American**, S. 256, s: 30-37.
- WARREN, E. (2007). **The New Economics of The Middle Class: Why Making Ends Meet Has Gotten Harder**. Cambridge, Senate Finance Committee.
- WILSON, D. ve DRAGUSANU, R. (2008). *"The Expanding Middle: The Exploding World Middle Class and Falling Global Inequality"*. **Global Economic Paper**, No: 170.
- WOOLCOCK, N. (18 Şubat 2008). *"Middle Class 'Monopolise' The Best Schools"*, **The Times**. <http://www.thetimes.co.uk>. 26.11.2009 tarihinde erişildi.
- WORLD BANK (2007). **Global Economic Prospects: Managing The Next Wave of Globalization**. Washington D.C, World Bank.
- WRIGHT, E. O. (1989). **Classes**, London, Verso.

YILDIRIM, C. (2011). Neoliberal İktisat Politikalarını Türkiye’de Orta Sınıfa Etkisi, yayımlanmamış doktora tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

(12 Şubat 2009). *“Who’s in the middle?”*, **The Economist**, www.economist.com. 20.03.2009 tarihinde erişildi.